

Илму статья

УДК 821.512

DOI: 10.31143/2542-212X-2023-1-240-252

EDN: GIZIFX

БЕГИЙЛАНЫ АБДУЛЛАХНЫ СУРАТЛАУ ХАТ ЭНЧИЛИГИ**Ёзденланы Тауланны кызы Фатима**

Гуманитар тинтиулени Институту – Россей илмуланы академиясыны
Къабарты-Малкъар илму арасыны филиалы, Нальчик шаһар, Россей, uzdenova_kbigi@mail.ru, <https://orcid.org/0000-0002-5378-9514>

Къысха мағана. Статъяда белгили малкъар поэт Бегийланы Абдуллахны чығармачылығны айныуу тинтиледі. Ишде «Игиликге ийнаныу», «Кезиу», «Бет» деген жыйымдықла сюжоледи. Тинтиу амалланы кючу бла поэтни суратлау хат, баш ниет-юйретиу энчиликлери ачықланадыла: туугъан жерге сюймекликге чакъырыуула – («жерими къуанчы, жарасы да»), сюймеклик лирика жаны бла – («сюймекликни татлы азабы»), адет-къылыкъ бла байламлы юйретиулері – («бет, намыс») эм д.б. Саулай алып айтханда, авторну дуниялыкъ излемлери назму жыйымдықланы атларында тамам белгиленеди. Бегийланы Абдуллахны чығармалары терен философия оюмлары, миллетни жашаууна тюз кез къарай, бағъа биче билмекликлери бла да энчидиле.

Статъяда Бегий улуну чығармачылығны башха жетишимлери да кёргозтюлунеди: кёчюрмечилик иши, публицистикада хунери, сабийлеге деп жазгъан назмулары эм д. б. Андан сора да поэтни анга дери басмаланмагъан малкъар адабиятны шайыры – Мёчюланы Кязимни, Шауаланы Аккатны назмуларын жыйышдырыу, басмагъа хазырлау дегенча сыйлы ишни тамамлаууна эс бёлунеди; халкъны ауузунда жүрютүлген кюйлени, (кёчгюнчюлюк азап бла байламлы), тарығыулары жыйып, «Шағъатлыкъ этеме» (2004) деген жыйымдықны чығаргъаны да энчи белгиленеди.

Тинтиу методла: ишде герменевтика (баш мағана тутхан), культурология эм семиотика (белгилени мағаналарын ачықлағъан) методла хайырланылгъандыла.

Баш мағаналы сёзле: Бегийланы Абдуллах, малкъар поэзия, философия оюмлау, концепт, поэтика, суратлау хат энчилик (идиостиль).

Цитата этерге: Ёзденланы Т.къ.Ф. Бегийланы Абдуллахны суратлау хат энчилиги // Кавказология. – 2023. – № 1. – С. 240-252. – DOI: 10.31143/2542-212X-2023-1-240-252. EDN: GIZIFX.

© Ёзденланы Т.къ.Ф., 2023

Original article**PECULIARITIES OF ABDULLAH BEGIEV'S IDIOSTYLE****Fatima T. Uzenova**

The Institute for the Humanities Research – Affiliated Kabardian-Balkarian Scientific Center of the Russian Academy of Sciences, Nalchik, Russia, uzdenova_kbigi@mail.ru, <https://orcid.org/0000-0002-5378-9514>

Abstract. The work of the Balkarian poet A. Begiev is reviewed in a chronological order, the thematic collections “Igilikge iinanyu”, (“With faith in good”), “Keziu” (“Turn”), “Bet” (“Conscience”), the main ideological and conceptual features of his works are revealed: in the patriotic sector – “the joy and pain of my land” (“zherimi kuuanchy, zharasy yes”), in the intimate lyrics – “sweet moments of love” (“syuymekni tatly azaby”), moral imperatives – “conscience” (“bet”) (the definition of the specifics, features of the author’s reflection when creating texts of such a plan is often fixed in the very title of the work). The poetry of A. Begiev is characterized primarily by deep philosophism, a pragmatic view of the life and way of life of compatriots. Conceptual thought is addressed to the depths of human self-consciousness. Object-subject relations are represented through extremely informative images-symbols. The death of a friend is commensurate with the fall of the “heavenly tree” (kyok teregi audu), the sadness of the mountains (“andan mudahdyla taula”) (poem “Eki zhulduz” (“Two stars”). Skeptical moods model the philosophy of the lyrical hero: “...Men zhalangachma ... / Zher achdy – es, tuzlyuk yes achlykda ...“(“I am destitute (naked)... / The earth is hungry – consciousness, justice too ...); “Suukma, jurekle talashsalada ...”(“I freeze when hearts argue...“), poem “Keziu” (“Turn”).

The article illustrates the diverse activities of A. Begiev – from works for children, translations, journalism – to works on the collection and systematization of previously unpublished works of the classic of Balkarian literature Kazim Mechiev, the poet Akat Shavaev, as well as lamentation songs (kuy), poems, lamentation lyrical songs, which compiled the collection “Shagatlyk eteme” (“Living Witnesses”, 2004).

The main methods of research: hermeneutical, culturological, semiotic.

Key words: Begiev A., Balkar poetry, philosophism, concept, poetics, idiostyle.

For citation: Uzdenova F.T. Peculiarities of Abdullah Begiev's idiostyle. IN: Electronic journal «Caucasology». – 2023. – № 1. – P. 240-252. – DOI: 10.31143/2542-212X-2023-1-240-252. EDN: GIZIFX.

© Uzdenova F.T., 2023

Научная статья

ОСОБЕННОСТИ ИДИОСТИЛЯ АБДУЛЛАХА БЕГИЕВА

Фатима Таулановна Узденова

Институт гуманитарных исследований – филиал Кабардино-Балкарского научного центра Российской академии наук, Нальчик, Россия, uzdenova_kbigi@mail.ru, <https://orcid.org/0000-0002-5378-9514>

Аннотация. Обзорно в хронологическом срезе рассмотрено творчество балкарского поэта А. Бегиева, как основные проанализированы тематические сборники «Игиликге ийнаныу», («С верой в доброе»), «Кезиу» («Черед»), «Бет» («Совесь»), выявлены концептуальные признаки его произведений: в патриотическом секторе – «радость и боль земли моей» («жерими кьюанчы, жарасы да»), в интимной лирике – «любви сладостные мгновения» («сюймекликни татлы азабы»), императивы нравственности – «совесь» («бет») (определение специфики, особенностей авторской рефлексии при создании текстов подобного плана зачастую фиксируется в самом названии произведения). Поэзия А. Бегиева характеризуется прежде всего глубоким философизмом, прагматичным взглядом на жизнь и быт соотечественников. Концептуальная мысль обращена к глубинам человеческого самосознания. Объектно-субъектные отношения репрезентируются посредством предельно-информативных образов-символов. Смерть друга соизмерима с падением «небесного дерева» («кёк тереги ауду»), печалью гор («андан мудахдыла таула»), (стих. «Эки жулдуз» («Две звезды»). Скепти-

ческие настроения моделируют философию лирического героя: «...Мен жаланнгачма... / Жер ачды – эс, тюзлюк да ачлыкда...» («Я обездолен (обнажен)... / Земля голодна – сознание, справедливость тоже...»); «Суукъма, жүрекке талашсалада...» («Я мерзну, когда спорят сердца») (стих. «Кезиу» («Черед»)).

Дополнительно в статье проиллюстрирована разноплановая деятельность А. Бегиева – от произведений для детей, переводов, публицистики, до трудов по сбору и систематизации ранее неопубликованных произведений классика балкарской литературы Кязима Мечиева, поэта Аката Шаваева, а также – стихотворений о выселении, песен-плачей (кюй жырла), песен-сетований (тарыгыула), составивших сборник «Шагъатлыкъ этеме» («Свидетельствую», 2004).

Основные методы исследования: герменевтический, культурологический, семиотический.

Ключевые слова: Бегиев А., балкарская поэзия, философизм, концепт, поэтика, идиостиль.

Для цитирования: Узденова Ф.Т. Особенности идиостиля Абдуллаха Бегиева // Электронный журнал «Кавказология». – 2023. – № 1. – С. 240-252. – DOI: 10.31143/2542-212X-2023-1-240-252. EDN: GIZIFX.

© Узденова Ф.Т., 2023

Бегийланы Мустафаны жашы Абдуллах – поэт, тилманч, публицист, Россия жазуучулары союзуну члени 1950 жылда 19-чу октябрьде Къыргъызстанда, Первомайский элде туугъанды. Школну Огъары Жемталада бошагъанды. 1975 жылда, Къабарты-Малкъар кырал университетни малкъар-орус бѣлюмюню бошагъандан сора, республика радиода тилманч болуп ишлеп башлагъанды. Ызы бла сегиз жылны ичинде «Коммунизмге жол» газетни корреспонденти, Къабарты-Малкъар телевиденияны редактору болуп да уруннганды. 1983–1985 жыллада билимин Москвада М. Горький атлы адабият институтда Бийик литература курслада ѳсдюргенди. 1991-чи жылгъа дери Къабарты-Малкъарны жазуучуларыны союзунда литература консультант болуп тургъанды. 1996 жылда Анкарада Ахмат Яссау атлы университетде тюрк тилни бѣлюмюнде окъугъанды. 1993-чю жылдан 1998-чи жылгъа дери уа «Минги Тау» деген адабият-суратлау журналны баш редакторуну къуллугъун тамамлагъанды.

Поэтни «Игиликге ийнаныу» [Бегиев 1979] деген биринчи назму китабы 1979 жылда чыкыгъанды. Бу жыйымдыккыны бетлеринде окъуучу «жерими къууанчы, жарасы да», «сюймекликни татлы азабы» дегенча терен поэзия оюмла бла шагъырейленеди. Была поэтни битеу чыгъармачылыгында лирика тасха ызны алып барадыла, аны энчилигин шарт баямлайдыла. Жашаугъа сыйыннган затланы жашырын магъаналарын ачаргъа итиниу – Бегийланы А. къайгылары, ийнаныуу да бу затла бла байламлыдыла. Ала аны битеудуниялыкъ чыгъармачылыкъ оюмлагъа келтиредиле.

Ушамасынла бир бирге жырларым

Ушамагъанча кюнлерим, жылларым...

«Терекле ушамагъанча ташлагъа...» [Бегиев 1979: 7]

Неда:

Чууакъ кѣкде къар тебе – акъ булутчукъ.

тойгъа ашыкыгъанча, барады учуп.

Барады аууп ол жашил сыртладан,
мен а... мен къарайма, анга сукълана.
Ол, акъ къанатлыча, жюзеди къалай!
Учсам эди мен да аныча, алай!
Сабыр сылжырайды, барады кёче,
бийик оюмумча, азатды нечик!

«Булутчукъ» [Бегиев 1979: 16]

Бу назму жарыкъ умутла бла байламлыды. Адамны жүрегине да ырахатлыкъ, суймеклик, насып береди. Мында автор халкъны ауузунда тюрсюн магъанада жүрютюлген акъ деген эпитетни ансдан хайырланмайды. Бу сыфатны магъанасындан къайда теренди. Поэт назмусун окъугъанланы *акъ ниетлеге* итиндиреди, акъ булутчукъга, акъ къанатлыга кесини сукъланчлы къарамы бла. Миллетибизни жашаугъа кёз къарамын, маданиятын, адабият шартланы да эсеплесек, бу сёз адам улуну, ол санда къарачайлыланы бла малкъарлыланы да, бар ахшы умутларын, адетлерин, төрелерин кесине сыйындырады. *Акъ ат, акъ къуш, акъ къанатлы* – бары да огъурлулукъну белгилеридиле. Былайда тюрсюн белгиле бла байламлы чыгъармаланы да атларын эсге тюшюрге боллукъду: «Акъ жыйрыкъ», «Акъ гыранча», «Къызгъыл кырдыкла» д. а. к. Илмуда тюрсюн магъаналы сёзле поэзияда кёп адабият сыфатла къураугъа уллу себеплик этгенлеринден юсюнден оюмла айтыладыла [Узденова, Кетенчиев 2020].

Бирде жашауну керти суратлары, жууапсыз соруулары да Бегий улуну назму тизгинлерине тамам сыйынып, окъуучугъа жашау жолну къыланчларын оюмларга болушадыла. Поэтни «Ташны ата билмей, атдым...» деген чыгъармасы да аллай назмуладан бириди:

Ташны ата билмей, атдым,
Кюнум сагъышлагъа батды...
Татлы жукъламадым кече,
кюйдюм, ачы сууун иче,
тангым да къыйналып атды.
Сёзюм, кёрюнмединг татлы.
Сёзюм, сен – къайтмаучу атлы,
Сёзюм, батмаз кёлге батдынг,
сени атмаз жерде атдым [Бегиев 1979: 58]

Поэтни назмусу айтылган сёзге сакъ болургъа кереклисин эсге салады. Адам улу ачы сёзю бла башханы угъай, кесин да инжилтирге болгъаны, сёзню «атмаз жерге» атмазга, «батмаз кёлге» батдырмазга, «къайтмаучу атлы» этип иймезге кереклисин теренден оюмлатады. Бу затла бир жаны бла къарагъанда, жазыучуну поэтика жаны бла энчи ызын кёргюзтедиле, экинчи жаны бла уа авторну жашаугъа кёз къарамыны тамырлары ёз миллетины бурундан келген ангы бла байламлы болгъанларын баямлайдыла. Сёзню кючу уллу болгъанын атабабаларыбыз эрттеден биле келгендиле. Юлгюге *Ариу сёз кылычдан джити, Атала сёзю – акъылны кёзю, Аууз – буруу, сёз – джел* дегенча нарт сёзлерибизни келтирирге боллукъду.

«Ёседиле жашаууму терегинде» деген назмусу жашауну замансыз ёлген-леге сын ташча жазылган назмуду. Бу поэтни ачы саггышларын терекни юсюнде ёсген алмала бла тенглешидириу халда бериледи. «Ачы», «татлы», «кызыл бишген», «кёклей тюшген» – нечик кёп тюрсюнлюдю жашау, нечик кёпню оюмларгъа тюшеди адам улугъа.

Тюшлеримде, саггышымда жүрюгенле!
Жарты кылып жырларыгъыз,
Жияй-жияй бишедиле жүрегимде
Кёклей тюшген жылларыгъыз [Бегиев 1979: 59]

Назмуну мурдорун лирика жигитни адам улуну кыдарыны юсюнден тынгысыз саггышлары кыурайдыла. Замансыз дунияларын алышханла, кёклей юзюлген кёгетлеча, поэтни жүрегинде ауур ачыу саладыла, кечеги жулдузну улугъан тауушун эшитдиредиле.

«Абдуллахны «Игиликге ийнаныу» деген назмула китабында кыаллай шартла кыайсыладыла деп соргъаннга тёзюмлюк, чыдамлыкъ, эслилик бла суюмеклик дерге тийишлиди...» [Толгъурланы З. 2008: 294].

Къыйынлыкъ келгенде, тёзюмюнг да ушасын Басханда ташлагъа, – дейди поэт («Жеринги агъачы») [Бегиев 1979: 39].

«Адамлыкъ – игиликге ийнаныуду, ийнаныу а тёзюмлюк, чыдамлыкъ береди» [Толгъурланы З. 2008: 295]. Бегий улу ол затны миллет энчилиги бла бирге теренден оюмлап, былай жазады:

Тёз,
кыая тёзгенча,
от боранлагъа!
Тёз,
ана тёзгенча,
жокъ болганлагъа!
Сер былай айтды деп,
кетме ёнгелеп.
Жулдузум батды деп,
кыалма
тюнгюлюп.
Тёз!
Жашау алайды,
кетме ажашып,
бюгюн да сакълайды
кыарт ана жашын.
Чагъарын сакълайды
кёгетсиз терек,
чыгъарла Кюн,
Ай да –
ийнаныу керек!

Игиликге ийнаныу [Бегиев 1979: 13]

Поэт ол затха шагъатлыкъгъа (тенгледшириу халда) аппаны ётгюрлюгюн, жашауну чойреликлерине къаршчы тургъанын, кёргюзтеди:

Къарт аппам Къозу да,
тауладан кенгде
кёп жылы озду да,
сынады кемлик.
Кёраллыкъ туююлме
демеди жерин,
жашады
тунгюлмей,
сау къайтды бери [Бегиев 1979: 13].

«Ол поэтни насийхат сёзге неда ачыкъ юйретиуге ёчлюгю туююлдо, – деп жазады Толгъурланы Зейтун. Жамауатны, ёз ахлуларыны жашау сынаулары бла, халкъ тарыхны дерслери бла уста хайырлана билмекликди. Малкъар халкъны бирси миллетледен эсе бегирек къыйналгъаны, къыйыныракъ жерледе уруннганы, жашагъаны да белгилиди. Къыйынлыкълагъа хорлатмай, тёзе-чыдай билгени бла сакъланнганды миллетлиги, тили, маданияты» [Толгъурланы З. 2008: 294–295].

«Жыйымдыкъда керти да жүрекни жылытхан, терен магъаналы назмула бардыла», – деп жазады Зумақбулланы Танзиля китапны «ал сёзюнде»... Абдуллах поэзияда жангылыкъланы излейди. Кесини жолун энчи салыргъа итинеди – ол а кесини кючюне базынмакълыкъ, поэзияны оюнчакъ болмауун ангыламакълыкъды» [Зумақбулланы Т. 1979: 6].

Поэтни кёз къарамыны жютюлюгю «Кезиу» (1984) деген экинчи китабында [Бегиев 1984] бютюнда бек эсленеди. Окъуучу мында суратчыны оюмуну теренлигин, кенглигин сезеди: табийгъатны юсюнден лирика, сонетлени устасы, назмула бла жазылгъан сабий жомакъ «Тюе бла Тюлкю», А. Пушкинни «Моцарт бла Сальери» деген трагедиясыны кёчюрмеси, поэт-философ. Адам жер юсюне нек келгенини юсюнден сагъышла («Адам отмуду...», хар бир инсанны ана тил бла байламлыгъы («Ана тилим») – быллай эм былагъа ушагъан назмула киргендиле бу жыйымдыкъгъа. Аны назмулары (салыннган сорууланы ауурлукъларына да хорлатмай), лирика жанргъа тийишли болуп, символикагъа жууукъдула. Аны бла бирге поэтни жашау философиясы, тёрели суратла бла, амалла бла чекленип къалмай, ачыкъ болуп, аны юсю бла адамны ич сезими чыгъарманы магъанасы болгъанын кёргюзтюледди («Къышны акъ жомагъы», «Танг бла тенг тургъан жырчыкъ»).

...Мен черекни тауушуна
къулакъ салып турама,
ол билмейди тауусула,
ол билмейди тына да.
Бийик,
чынгыл къаяладан
къарамымы алалмай,
къарайма сур къадарыма,

жашау жолумда – алада,
оюм,
тоюм – алалла.

Мен черекни тауушуна... [Бегиев 1984: 9–10]

Не жаны бла алып кьарасакъ да, поэт жүрек халаллыгы бла, тюзлюгю бла, ачыкъ сёзю бла инсанны дуниягъа кьарамын да бираз «эсли» этеди. «...Аны хар назму сёзюню жаны, тини барды, кьууана, жарсый, кьыйнала да билген жүреги» [Ёлмезланы М. 2010].

Бир-бирледе поэтни философия лирикасы озуп кетген, эсинде кёкде жүзген акъ булутча кьалгъан жашлыгына тансыкълыкъдан, аны бла бирге кьайгылы тюнгюлюуден толуду. Жашау кертилик эриши, тутхучсуз кёрюнеди. Дунияны тар болгъанын, жашау кьатышып тургъанын сезип, поэт аны сылтауларын излейди, бу болумдан чыгъаргъа итинеди. «Сёзюм, жилирыгъым да эзиле, мен ач болуп жашайма дунияда...», – дейди поэт, «мен жалангачма – кюнда азлыкьда...Жер ачды – эс, тюзлюк да ачлыкьда, тап, ийнаныу, тёзюм да азлыкьдан»; «Суукьма, тилекле даулашсала, / сууукьма, жүреккле талашсала-да...» («Кезиу» [Бегиев 1984: 8–10]). Алай бла, жазычу кесини кьадарын, жаланда миллетини кьадары бла угъай, саулай аламны кьадары бла байламлы этеди. Жашаудан кёлю чыкьгъаны бла, ол сезим келтирген ачыу – бу затла жашау кертиликге аны энчи кёз кьарамы, жүрек сыры болуп кьалмай, поэтни заманны барыуунда жашауну философия магъанасын ангыларгъа итиндиредиле.

1986 жылда Бегийланы А. белгили тилмач Г. Яропольский кёчюрген «Слово» («Сёз») деген назму китабы [Бегиев 1986] чыгъады. Анда поэтни сёзю кёп тюрлю магъанада жүрөйдю, бирде адам улуну бийикге кётюре, бирде уа ауур сагъышландырады (назму «Сёз»). Оюмуну кенглиги, кертиликге кёз кьарамы авторну назму тизгинлеринден, жерде кьайгыларындан азатлайдыла. Этген сагъышларыны баш ышанларын ачыкълар ючюн, кьурагъан сыфатыны, шартларын эм башха затла бла байламлыкъларын эсге алмай, ол сау дуниягъа бирден айтады сёзю. Аны айырып бир адамгъа айтылырыкъ сөймеклик сёзлери, эркелиги окьуна, дуния кенгинде сөймекликни теренине кетип, андан эшитиледиле, «кетме» деп, ышаныусуз, ачыта («Кетме»). Поэтни сөйген тиширыууна атагъан назмулары жумушакъ мудахлыкьдан бла кьоркьуудан, сакьлыкьдан, ийнаныудан, умутдан да толудула («Мен сюеме сени...»).

Дунияны кесича энчи кёргени поэтни оюмларын кючлендирген бир амалды. Ол затла поэтни «Бет» (1996) деген китабында [Бегийланы А. 1996] кёрюнедиле. Жыйымдыкьгъа тюрлю-тюрлю жыллада жазылгъан назмула киргендиле. Китапны аты Бегий улуну сёзю адам оюмну теренлигин, аны жанны-жүрекни ичи бла да кёре билгенин айтып турады.

Зарлыгъынгы кечейим,
Тарлыгъынгы кечейим,
Ётсюзлюгюню да алай...
Бетсизлигинги – кьалай?!.

Эмилигинг ёчюлор,
Телилигинг кечилир;
Малкёзлюгюн да алай ...
Сатхычлыгын а – кялай?!

Зарлыгынгы кечейим... [Бегийланы А. 1996: 157]

Былайда бир затны да чертирчады. Бу назмуну автор хар төрттизгинин рефрен халда хайырланылган кесине жууап излемеген соруу айтыу бла бошайды. Бу тюрлю амал поэтика синтаксисни баш энчиликлеринден бирине саналады.

Поэтни «Жюрек умут эте турады» деген назмусуну терен философия магъанасы барды; мында лирикалы жигити «жюрекни умутун» бла «кенгде жаннган чыракъны» кеси сагъышларында бирикдиреди («Жюрек умут эте турады... / Кенгде жанады бир чыракъ. / Толкъун, келип, кесин урады... / «Тохтачы, – дейме. – Тынчыракъ...» / Умут эте, чыдай келеме: / «Сабыр! Сабыр!» – дей, кычыра...») [Бегийланы А. 1996: 141]. Бу тизгинле бирде умут кыыстаулукъдан, сабыр оюмгъа ётюп зауукъланыргъа, дунялыкъгъа тергем этерге кереклисин эскертедиле. Шуёхуну ёлюмю «кёк береги аугъаннга» ушайды, «андан мудахдыла таула», – дейди поэт «жашлай ёчюлген эки къарындашха... Мелюхаланы Хусейге бла Хасаннга...» аталган «Эки жулдуз» деген назмусунда [Бегийланы А. 1996: 23–28].

Бу сагъышлагъа эсин ийип, этер амал тапмайын, бирде поэт, сокъраннганын да жашырмайын, мудах тизгинлеге, не да элегия халда жазылганлагъа эс бурады. Поэт кяламны жютюлюгюн кёп тюрлю жанр формалада сынаиды: башында айтханыбызча, элегия, тамсил (басня), нарт сез, сонет, ойбер (притча). Философия жаны бла да эки-төрт тизгинлени миниатюра бла тенгleshдирге тийишлиди: магъана жаны бла ала бек терен, тынгылы жашауну, кьадарны ачыкълыйдыла, кертилик бла ётюрюкню бичедиле.

«Бет» деген китапха инсан назмуладан башлап, философия насийхатла, гимн чакъырыула эм поэтни кесини юсюнден окъуучулагъа туура этерге сюйген чыгъармалары киргендиле. Къайтарыула (рефренле), терт тизгинле, Бегий улуну лирикасына энчи макъам къурап, аны халкъ жырлагъа ушатадыла. Къысха, кесгин сёз къурай билгени аны чыгъармаларына одадача бийиклик эм кюч береди:

Сени буз да тюйдю, элия да урду, –
сен бюгюлмей, тюнгюлмей турдунг...

...алай сен чыдадынг,
Чыгълалдынг...

Малкъар [Бегийланы А. 1996: 21–22]

(Эсгериуге: «Таулу! / Къадар сени къула тюзге атханында да, / Сен юйюнгю терезесин таугъа айландырып / Салгъанса» («Таулу! Къадар...» [Бегиев 1979: 82]).

Ата журтха сюймеклик бир суратха жыйылады – туугъан жерибизни кёрюмдюсю.

Бегийланы А. поэтика хатыны энчилигин кёргюзтген затла кёпдюле. Анга ол кесини чыгъармачылыгында тюрлю-тюрлю айланыула бла, ол санда вокатив айтыулары да эркин хайырланнганы шагъатлыкъ этедиле. Бу мадарла поэзияда авторну сезимин кючлендирирге себеп боладыла. Аны юсюнден тил илмуну келечилери да жаза тургъандыла [Кетенчиев 2010]. Абдуллахда аллай айланыула аны тугъан жерин, адамын, башха затлары да белгилейдиле, Ата журтха суюмекликни, Малкъарны айбатлыгыны шартлары боладыла: *О, чууакъ Малкъарым! / О, бийик Малкъарым!..* («Туугъан жерим») [Бегийланы А. 1996: 161]

Бегий улу Ата журтун, халкъын кемсиз суюген поэтди, ариу, шатык тилли, ачыкъ жүрекли, кесгин сёзлю; белгилери, кезбаудан азат тизгинлери, жашау чюйреликлеге базгын сёзю аны суратлау энчиликлеридиле.

Поэзия, жашауну керти бетин суратлаялса, аны къайгылары, кыуанчлары да, тюзлюгюн, терслигин да кёргюзталса, жаланда ол заманда болады ангылашымлы, керекли да. Бегийланы Абдуллахны назмулары аллайладыла. Алада ачыкъ кёрюннген затла кёпдюле. Ишеклик, къайгы алада сабийликни жумушакъ, эсинги кесине бургъан суратлары бла алышынадыла, суюмеклик жырыны макъамы, хар адамны да насыпха эркинлиги болганын белгилей, хар кюнлюк жашау болумну жарыгыракъ этеди. Жашау жолну кылачлары не тюрлю сынау берселе да, поэт Аллахха базады, Аллахдан тилек этеди):

Я Аллах, Я Аллах, сен кыура
Жарытырча дин, Кыуран.
Сен кыура бу халкъымы,
Биригирча акъылы.
Берчи аллай тазалыкъ –
Алалырча Азатлыкъ,
Берчи аллай эс, акъыл –
Къайтарыр кибик атын...
Жан аурут кыуларынга,
Сау атдыр сен хар тангны!..

Тилек [Бегийланы 1996: 129–130]

«Къарачай-малкъар фольклор текстледе «Я Аллах», «Аллах», «Тейри» дегенча сёзле къатлануу формада эркин хайырланыладыла. Ала алгъышны кючлер муратда айтыладыла: («Я Аллах, Я Аллах, насыплы бол, кесинг суюгенча жаша!»; «Аллах бир ариу жашау берсин!»; «Аллах ыразы болсун!»; «Тейри берсин сабырлыкъ, / Тейри берсин дамырлыкъ, / Тейри жарытсын жолунгу! эм д.а.к.б.») [Локьяева, Узденова 2021: 253]. Башында белгилей келгенибизча, бу энчилик Бегий улуну поэзиясында толу эсленеди. Ол зат а миллетни иннети бла, дини бла байламлыкъны шартлайды.

2010 жылда басмаланнган Бегий улуну «Мен сёз айтдым...» [Бегийланы А. 2010] деген китабына сайлама назмулары киргендиле. Ала поэтни суратлау дуниясын тамам толу шартлагъандыла. Баш оюм – *бет сакъланыу* «Сёз, акъыл, фахму, билим да...» деген назмуда алгъаракъ чыкыгъан поэтни «Бет» (1996)

жыйымдыгында эсленген назмуладан башха халда ачыкъланады – насийхат сёзге тийишли формада.

Сёз, акъыл, фахму, билим да
жакъланыр чакъда,
жакълаялмасанг бирин да –
бетинги сакъла.
Бетди кьутхарлыкъ кимни да
айыпдан – отдан.
Бетди, кюн батса, Кюнню да
кётюрлюк артдан

Сёз, акъыл, фахму, билим да... [Бегийланы А. 2010: 161].

Бу тизгинледе миллетде эм сыйлы, багъалы затладан бири намыс болгъаны эсге салынады. Жашауда акъыл да, билим да, фахму да, алай аланы бет жоймай жүрюте, сакълай билмеклик адамгъа борчду. Ол борч адамны дуниялыкъ къарамын айнытады, кенг да этеди.

Поэтни сабийлеге аталып жазылгъан чыгъармалары («Танг бла тенг тургъан жырчыкъ» [Бегиев 1989]), миллет малкъар поэзияны жангы бояула бла, сабий дунияны терен ангылау бла бай этгендиле. Бегийланы А. 2003 жылда чыкыгъан «Таш бора» деген китабына [Бегийланы А. 2003] «Нарт» эпосдан орта жыл санлары болгъан школчу сабийлеге деп жарашдырылгъан чыгъармала да киргендиле: «Нарт Дебетни жырлары», «Нарт Алауган», «Сатанай», «Нарт Ёрюзмек» «Нарт Къарашауай», «Шырдан бла Нёгер».

Бегий улу къарачай-малкъар тилге кёчюрген чыгъармала да иги кесекдиле. Ол санда: Пушкинни жомакълары, «Гитче трагедиялары», Тюрк дуниясыны закий Ахмат Яссауни хикметлери, Омар Хайямны рубаятлары, татар халкъны «Идегей» эпосу, М. Лермонтовну, С. Есенинни, Г. Гейнени, Ж. Петефини, М. Джалильни эм башхаланы чыгъармалары. Бу кёчюрмеле малкъар адабиятны сюйгенлеге саугъа болуп, хунерли усталаны сёзлери къарыулу, кючлю болгъанына ийнандыргъандыла.

Татар халкъны «Идегей» эпосун къарачай-малкъар тилге тынгылы кёчюргени ючюн Татарстан Республиканы Маданият министрствосу малкъарлы назмучуну Сыйлы грамота бла саугъалагъанды. 2003 жылда уа Бегийланы Абдуллахха культураны айнытыугъа салгъан уллу кыйыны ючюн Татарстан Республиканы президентини Указы бла Татарстан Республиканы маданиятыны сыйлы кьуллукъчусу деген ат аталгъанды.

2015 жылда басмаланган «Къатланмазны къайтара» [Къатланмазны къайтара 2015] (орус, европаны кюнбатыш эм шаркъ поэзияны) айырма чыгъармалары къарачай-малкъар тилге кёчюрюлюп бериледиле). Кёчюрмеле бийик даражалы болгъанларын энчи белгилерге тийишлиди.

Дагъыда бек сыйлы ишледен бири – кёчгюнчюлюкде ажымлы ёлген Шауаланы Акатны назмуларын Бегий улу излеп табып, китап этип чыгъаргъанды («Белги»: назмула, жырла, кюйле, ийнарла / Акатны жазгъанларын, жыйышдырып, басмагъа хазырлагъан, ал сёзюн, эсгertiулерин да жазгъан – Бегийланы Абдуллах. Нальчик: Эльбрус, 2004) [Шауаланы А. 2004]; кёчгюнчюлюк бла

байламлы кюйлени, тарыгыу жырланы жыйышдырып, жыйышдырып, «Шагъатлыкъ этеме» (2004) деген аты бла [Шагъатлыкъ этеме 2004] энчи китап этип басмалагъанды; Мёчюланы Кязимни назмуларын басмалауда, аланы тинтиуде да кыйыны уллуду [Кязим 1996].

Бегий улуну суратлау сёзюне, чыгъармачылыкъ хунерине багъа биче, белгили жазыучу, филология илмуланы доктору Толгъурланы Зейтунну айтханын келтирирге тийишлиди: «Абдуллахны назмуларыны асламысын жыйышдырып, кесаматлагъанда, ала миллетге, миллетни жерине-агъачына, ташына жораланган жырды, тынчлыкъ, ырахатлыкъ тилекди... Нени да башы адамлыкъ болгъанын, жангы кёз къарам бла ангылап, ким да сагъышланырча ачыкълайды... Къарагъа – къара, акъгъа – акъ деп, жүрегин учундура, игиликге къанат кердире билген поэтди...» [Толгъурланы З. 2010]; саулай алып къарагъанда уа – Бегийланы Абдуллахны поэзиясыны энчи ниет тамалын чертирчады, ол – «инсанлыкъ», «кертчилик», «намыслылыкъ».

ХАЙЫРЛАНЫЛГЪАН ИШЛЕНИ ТИЗМЕСИ

- Бегиев 1979 – *Бегиев А.* Игиликге ийнаныу: назмула. – Нальчик: Эльбрус, 1979. – 108 б.
- Бегиев 1984 – *Бегиев А.* Кезиу: назмула. – Нальчик: Эльбрус, 1984. – 72 б.
- Бегиев 1986 – *Бегиев А.* Слово: книга стихов / Перев. Г. Яропольского. – Нальчик: Эльбрус, 1986. – 96 с.
- Бегиев 1989 – *Бегиев А.* Танг бла тенг тургъан жырчыкъ: назмула, жомакъ. – Нальчик: Эльбрус, 1989. – 22 б.
- Бегийланы А. 1996 – *Бегийланы А.* Бет: назмула китабы. – Нальчик: Эльбрус, 1996. 256 б.
- Бегийланы А. 2003 – *Бегийланы А.* Таш бора: Нарт жырла. – Нальчик: Эльбрус, 2003. – 128 б.
- Бегийланы А. 2008 – *Бегийланы А.* Бармакъ ызларым: статьяла китабы. – Нальчик: Эльбрус, 2008. – 360 б.
- Бегийланы А. 2010 – *Бегийланы А.* Мен сёз айтдым... Сайлама назмула. – Нальчик: Эльбрус, 2010. – 250 б.
- Ёлмезланы М. 2010 – *Ёлмезланы М.* Тюзлюкге талпындыргъан // Заман. 2010. 3-чю ноябрь.
- Зумакулова 1979 – *Зумакулова Т.* Ал сёзню орнуна // Бегийланы А. Игиликге ийнаныу. – Нальчик: Эльбрус, 1979. – 5–6 б.
- Кетенчиев 2010 – *Кетенчиев М.Б.* Проблемы вокативных конструкций в карачаево-балкарском языке // Актуальные вопросы карачаево-балкарской филологии. Сборник статей к 70-летию Ж.М. Гузеева. – Нальчик: Издательский отдел Кабардино-Балкарского института гуманитарных исследований, 2010. – С. 69–74. EDN: TZMURV
- Къатланмазны къайтара: кёчюрмеле (орус, европаны кюнбатыш эм шаркъ поэзияны айырма чыгъармалары) / къарачай-малкъар тилге Бегийланы А. кёчюргенди. – Нальчик: Эльбрус, 2015.
- Кязим 1996 – Кязим: назмула, зикирле, поэмала / жыйышдырып, басмагъа хазырлагъан, ал сёзюн, ангылатыуларын жазгъан – Бегийланы А. – Нальчик: Эльбрус, 1996. – 600 с.
- Локьяева, Узденова 2021 – *Локьяева Ж.М., Узденова Ф.Т.* Алгъыш (благопожелание) в фольклоре и литературе карачаевцев и балкарцев: специфика жанра, таксономия, поэтика (на кар.-балк. яз.) // Кавказология. – 2021. – № 3. – С. 247-259.
- Толгъурланы З. 2008 – *Толгъурланы З.* Миллет эс бла миллет литература. – Нальчик: Эльбрус, 2008. – 312 б.
- Толгъурланы З. 2010 – *Толгъурланы З.* Игиликге къанат кере // Заман. 2010. 3-чу ноябрь.
- Узденова, Кетенчиев 2020 – *Узденова Ф.Т., Кетенчиев М.Б.* О принципах реализации образа в литературе карачаевцев и балкарцев: семиотика цветообозначений // Филологические науки. Научные доклады высшей школы. – 2020. – № 5. – С. 40-44. EDN: JMCKVT.

Шагъатлыкъ этеме: тарыгъыу жырла, назмула, ийнарла / жыйышдырып, басмагъа хазырлагъан, ал сёзюн, ангылатыуларын жазгъан – Бегийланы А. – Нальчик: Эльбрус, 2004.

Шауаланы А. 2004 – *Шауаланы А.* Белги: назмула, жырла, кюйле, ийнарла / Акатны жазгъанларын, жыйышдырып, басмагъа хазырлагъан, ал сёзюн, эсгертиулери да жазгъан – Бегийланы Абдуллах. – Нальчик: Эльбрус, 2004. – 88 б.

REFERENCES

BEGIYEV A. *Igilikge iynanyu: nazmula* [With faith in good]. – Nalchik: Elbrus, 1979. – 108 p. (In Karachay-Balkarian).

BEGIYEV A. *Keziu: nazmula* [Turn: poetry]. – Nalchik: Elbrus, 1984. – 72 p. (In Karachay-Balkarian).

BEGIYEV A. *Slovo: kniga stikhov* [Word: a book of poems]. Transl. G. Yaropolsky. – Nalchik: Elbrus, 1986. – 96 p. (In Russ.).

BEGIYEV A. *Tang bla teng turgan zhyrchyk: nazmula, zhomak* [A song born with the dawn]. – Nalchik: Elbrus, 1989. – 22 p. (In Karachay-Balkarian).

BEGIYLANY A. *Bet: nazmula kitaby* [Conscience]. – Nalchik: Elbrus, 1996. – 256 p. (In Karachay-Balkarian).

BEGIYLANY A. *Tash bora: Nart zhyrла* [Echo of Stone: Songs of the Narts]. – Nalchik: Elbrus, 2003. – 128 p. (In Karachay-Balkarian).

BEGIYLANY A. *Barmak yzlyarm: kitab articles* [Fingerprints: a book of articles]. – Nalchik: Elbrus, 2008. – 360 p. (In Karachay-Balkarian).

BEGIYLANY A. *Men soz aytdym. Saylama nazmula* [I said a word... Selected poems]. – Nalchik: Elbrus, 2010. – 250 p. (In Karachay-Balkarian).

Katlanmazny kaytara [Returning to the unique]: translations from Russian, Western European and Eastern poetry. Transl. A. Begiev. – Nalchik: Elbrus, 2015. (In Karachay-Balkarian).

Kazim: nazmula, zikirle, poemala [Kazim Mechiev: Poetry, Zihry, Poems]. Compilation, preface, comments by A.M. Begiev. – Nalchik: Elbrus, 1996. – 600 p. (In Karachay-Balkarian).

KETENCHIYEV M.B. *Problemy vokativnykh konstruktsiy v karachayevo-balkarskom yazyke* [Problems of vocative constructions in the Karachay-Balkar language]. IN: *Aktual'nyye voprosy karachayevo-balkarskoy filologii. Sbornik statey k 70-letiyu ZH.M. Guzeyeva* [Topical issues of Karachay-Balkar philology. Collection of articles dedicated to the 70th anniversary of Zh.M. Guzeev]. – Nalchik: Publishing Department of the Kabardino-Balkarian Institute for Humanitarian Research, 2010. – P. 69-74. EDN: TZMURV. (In Russ.).

LOK'YAYEVA ZH.M., UZDENOVA F.T. *Alg'ysh (blagopozhelaniye) v fol'klore i literature karachayevtsev i balkartsev: spetsifika zhanra, taksonomiya, poetika* [Alg'ysh (good wishes) in the folklore and literature of the Karachays and Balkars: the specifics of the genre, taxonomy, poetics (in the Kar.-Balk. language)]. IN: *Kavkazologiya* [Caucasian Studies]. – 2021. – No 3. – P. 247-259. (In Karachay-Balkarian).

Shag'atlyk eteme: tarygyu zhyrла, nazmula, iynarла [Living Witnesses: Lamenting songs, poems, lyrical songs]. Comp., the author will enter. words, comm. A. Begiev. – Nalchik: Elbrus, 2004. (In Karachay-Balkarian).

SHAUALANY A. *Belgi: nazmula, zhyrла, kuyle, iynarла* [Sign: Poems, lamentation songs, lyrical songs]. Comp., Intro. sl., comments Begiev A.M. – Nalchik: Elbrus, 2004. – 88 p. (In Karachay-Balkarian).

TOLG'URLANY Z. *Millet es bla millet literature* [National consciousness and national literature]. – Nalchik: Elbrus, 2008. – 312 p. (In Karachay-Balkarian).

TOLG'URLANY Z. *Igilikge kanat kere* [Spreading your wings]. *Zaman* (Time). 2010. November, 3. (In Karachay-Balkarian).

UZDENOVA F.T., KETENCHIYEV M.B. *O printsipakh realizatsii obraza v literature karachayevtsev i balkartsev: semiotika tsvetooboznacheniy* [On the principles of image realization in the literature of Karachays and Balkars: semiotics of color designations]. IN: *Filologicheskiye nauki*.

Nauchnyye doklady vysshey shkoly [Philological Sciences. Scientific reports of higher school]. – 2020. – No 5. – P. 40-44. EDN: JMGKVT. (In Russ.).

YOLMEZLAN Y. *Tyuzlyukge talpyndyrgan* [Striving for truth]. IN: Zaman (Time). 2010. November, 3. (In Karachay-Balkarian).

ZUMAKULOVA T. *Al soznyu ornuna* [Instead of a preface]. IN: Begiyev A. *Igilikge iynanyu* [With faith in good]. – Nalchik: Elbrus, 1979. – 5–6 b. (In Karachay-Balkarian).

Авторну юсюнден:

Ёзденланы Ф. – филология илмуланы доктору.

Information about the author:

F.T. Uzdenova – Doctor of Science (Philology).

Об авторе:

Ф.Т. Узденова – доктор филологических наук.

Статья редакциягъа 25.01.2023 келгенди; кесамат этилгенден сора 20.02.2023 къабыл кёрюлгенди; басмагъа 15.03.2023 алыннганды.

The article was submitted 25.01.2023; approved after reviewing 20.02.2023; accepted for publication 15.03.2023.

Статья поступила в редакцию 25.01.2023 г.; одобрена после рецензирования 20.02.2023 г.; принята к публикации 15.03.2023 г.